

Makale Gönderim Tarihi: 19.05.2023

Yayına Kabul Tarihi: 13.06.2023

Araştırma Makalesi

ISTRANCALARDA OSMANLI MADENCİLİĞİ: II. VIYANA KUŞATMASI SONRASI SAMAKOVÇUK (DEMİRKÖY) VE TURULYA (HAMDİBEY) DEMİR MADENLERİNDE YENİ DÜZENLEMELER

Faruk Doğan*

ÖZ

Demirköy (Samakovcuk) ve çevresini içine alan Trakya'nın kuzeybatı bölgesinde madencilik ve metal işleme tarihi ilk çağlara kadar geri gitmektedir. Osmanlı Devleti'nin yükseliş dönemi ile birlikte bölgenin önemi artmıştır. Ateşli silahların öneminin artmasına paralel olarak bölgedeki ateşli silahlar teknolojisi de gelişme göstermiştir. 17. Yüzyılın sonlarına kadar Demirköy (Samakovcuk) ve Turulya (Hamdibey) demir madeni Tersane-i Âmire'nin ham demir ihtiyacını karşılayan bir yapıya sahiptir. II. Viyana Seferi sonrası ortaya çıkan uzun savaşlar döneminde Osmanlı topçuluğunun mühimmat ihtiyacını karşılamak amacıyla söz konusu madenler yeni bir düzenlemeye tabi tutulmuştur. Buna göre Tophane-i Âmire'ye bağlanan maden, ocaklık olarak özellikle dane ve humbara yapımında kullanılan pik demirin (helon) en önemli üretim merkezi haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Demirköy, Helon, Hamdibey, Demir Madeni, Samakovcuk, Turulya, Tophane-i Âmire.

OTTOMAN MINING IN ISTRANCALAR: II. NEW ARRANGEMENTS IN SAMAVÇUK (DEMİRKÖY) AND TURULYA (HAMDİBEY) IRON MINES THE SIEGE OF VIENNA

ABSTRACT

The history of mining and metalworking in the northwest region of Thrace, which includes Demirköy (samakovcuk) and its surroundings, goes back to the first ages. The importance of the region increased with the rise of the Ottoman Empire. In parallel with the increasing importance of firearms, firearms technology in the region has also improved. Until the 17th century, Demirköy (Samakovcuk) and Turulya (Hamdibey) iron mines had a structure that met the raw iron needs of Tersane-i Âmire. During the long wars that emerged after the second Vienna Campaign, these mines were subjected to a new regulation in order to meet the ammunition needs of the Ottoman artillery. Accordingly, the mine, which was attached to Tophane-i Âmire, became the most important production center of pig iron (helon) used as a quarry, especially for cannonball and humbara production..

Keywords: Demirköy, Helon, Hamdibey, Iron Mine, Samakovcuk, Turulya, Tophane-i Âmire.

* Doç. Dr. Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Yakın Çağ Tarihi Anabilim Dalı, faruk.dogan@klu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9255-5550.

Atıf: Doğan, F. (2023). Istrancalarda Osmanlı Madenciliği: II. Viyana Kuşatması Sonrası Samakovcuk (Demirköy) ve Turulya (Hamdibey) Demir Madenlerinde Yeni Düzenlemeler. Kırklareli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Istranca Tarih Araştırmaları Dergisi. C.1, S.2, 45-60.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda yaptığı fetihlerin temel hedeflerinden birisinin de maden bölgelerini ele geçirmek olduğu iyi bilinen bir husustur. Bu hedef doğrultusunda II. Mehmet'in saltanat yıllarının sonlarına doğru Anadolu ve Balkanlar'daki maden bölgeleri Osmanlı topraklarına katılmış ve madenler, çeşit ve rezerv bakımından zenginleşmiştir.

İyi bilindiği üzere devletin geleneksel uygulaması doğrultusunda yeni bir yer ele geçirildiğinde bölgenin sosyal ve iktisadî bakımdan düzene sokulması için derhal bölgeye görevliler gönderilir, orada cari olan mevcut kanunlar yerinde tespit ettirilir ve buna göre ihtiyaç halinde gerekli düzenlemeler yapılırdı. Neticede kanunnameler, içerik bakımından bölgedeki eski nizamların da büyük ölçüde etkisi altında hazırlanırdı. Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nin sınırlarına dâhil ettiği Balkanlarda maden kanunnamelerinin özünü Sakson madencilik kanunları teşkil etmiştir. Nitekim Osmanlı kanunnamelerinde geçen madencilikle ilgili teknik ve hukukî terimlerin birçoğu Almanca kaynaklı olup, Sırpça-Hırvatça gibi yerel diller vasıtasıyla Osmanlı'ya aktarılmıştır. (Murphey, 1992, s. 14; İnalçık, 2004, s. 96-97; Altunbay, 2010, s. 12-15). Ayrıca, Rumeli bölgesinde bulunan maden ocaklarının faaliyetleri eski yıllara uzandığı ve devletin sınırlarına katıldığı yıllarda da faal olduğundan, çalışanlara ve ustalarına kadar madenlerin faaliyetlerine dokunulmamış, üretimin kesintiye uğramaması için gerekli hassasiyet gösterilmiştir. (Altunbay, 2002, s.793).

Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin maden alanında uyguladığı kanunlar, Tanzimat'a kadar süregelen ve çzü itibarıyla esas dayanağını İslam hukukundan alan kanunlardı. İslam hukukunda, Anglo-Sakson hukukunun tersine ve tıpkı Roma hukukunda olduğu gibi, yer altındaki zenginlikler arazi sahibine değil devlete aitti. Bu durumda özel şahıslar veya ortaklıklar arasında devletten bağımsız sözleşmeler yapılamıyor ancak devletin verdiği izin ölçüsünde tasarruf edilebiliyordu. (Akgündüz, 1990, s. 158).

Maden idarelerine bakıldığında; emanet, nezaret, mukataa, iltizam, malikâne, amillik gibi uygulamalara gidildiği, bu işlere memur olanların ise; emin, nazır, mukataacı, mültezim, malikâne mutasarrıfı, amil gibi terimlerle tavsif edildiği görülmektedir. (Çağatay, 1942, s. 27). 19. yüzyıla kadar madenleri işletme nizamı emanet idi. Genel bir ifade ile emanet sistemini, maden işletmelerinin direkt devletçe atanan bir emin tarafından, yine devlet adına idare edilmesi olarak tanımlayabiliriz. Eminler, belli bir görevi yerine getirirken hizmeti karşılığında belirli bir ücret almakta olup, üstlendiği vazifeden dolayı oluşabilecek riskten sorumlu tutulmazlardı. Tek sorumluluğu üzerine aldığı görevi istenilen şekilde yerine getirmesiydi. Ayrıca kendilerine tevdi edilen işten sağlanacak kâr veya zarar onları etkilemezdi. (Sahillioğlu, 1995, s. 112).

Salâh ve iffet ehlinden ve diyanet ve emanet erbabından seçilen bu emin ya da nâzırlar, kadının denetiminde görevlerini yaparlardı. Nitekim madenler hakkında yazılan hükümlerin çoğunda maden amiriyle birlikte o yerin kadısına da hitap edildiği görülmektedir. Emin'e madenin büyüklüğüne ve önemine göre genellikle yakın bir mukataanın tahsil edilmesi kolay bir gelirinden havale edilebilen sermaye akçesi verilirdi.

O da kendisine verilen sermayeyi odun, kömür alımı ile madencilerin yiyeceklerini ve diğer malzemelerini teminde kullanırdı. Yıl sonunda ise elde edilen ürün ile verilen sermayenin muhasebesi yapılarak, işletilen madenin kâr ve zarar durumu ortaya çıkarılırdı. Devlet bu şekilde hazineye ait vergi gelirlerini, yine kendisinin atadığı maaşlı bir memuru vasıtasıyla tahsil etmiş olurdu. (Çağatay, 1942, s. 124-126). Bu usulde işletmenin başında devletçe atanan ve belirli bir ücret karşılığı vazifesini yürüten eminin en önemli görevi, sorumlu bulunduğu madende gelir-giderlerin kontrol edilmesi ve harcamaların koordineli biçimde yapılarak çalışanların huzurunun sağlanması hususuna dikkat etmek olmuştur. Bu yöntem, bilhassa ilk zamanlarda, gümüş, altın, bakır, kurşun gibi mevzuu daha ziyade ticarî olan madenlerin işletilmesi hususunda en çok tatbik edilen bir tarzdir.¹

Bazı durumlarda emininler mukataayı bir müddet idare ettikten sonra mültezim gibi tahvil süresi için belli bir miktar önerebilir ve emanetle birlikte iltizamı kabul edebilirdi. Emanetle birlikte iltizamı birleştiren bu işletme tarzına “emanet ber vech-i iltizam” adı verilmişti. Böylece eminin olanlar memuriyetle özel teşebbüsü birleştirmiş olup, işletmenin kâr ve zararından sorumlu hale gelmişlerdir. (Altunbay, 2010, s. 21).

Özellikle kâr durumu şüpheli olan ve emaneten işletilen madenlerde bu tür görevlendirmelere sık rastlanmaktadır. Maden eminininin yanında, ona yardımcı olan kâtip, tartıcı ve dökümcü başı bulunmaktaydı. İşletmenin finansmanı için eminin emrine verilen sermaye akçesi, madenin büyüklüğüne veya önemine göre yeteri kadar tahsis edilmeye çalışılmıştır. Verilen bu sermaye akçesiyle madende bol miktarda, düzenli olarak üretim yapılması ve elde edilen ürünleri devlet adına madencilerden satın alınması istenmiştir. Genelde bu sermaye, oraya yakın bir mukataanın tahsili kolay olan avarız veya cizye türü vergilerden tahsis edilirdi. Emin, üreticilere borç verir ve dönem sonunda veya maden ihraç edildiğinde miri payı bedelsiz aldıktan sonra, devletin ihtiyacına göre belli miktarda mamul (ham demir gibi) gene fiyatı devletçe belirlenerek üreticilerden alınır ve borçlarına mahsup edilirdi. Samakovcuk madenleri için tahsis edilen ana kaynak İstanbul cizyesiydi. Bunun yanında gerekli olduğu durumlarda Ahyolu, Misivri, Aydos cizyeleri ile İnöz Tuzlası gibi yine yöreye yakın gelir kaynaklarından tahsisatlar yapılırdı. (BOA. AE. SMST. II. nr. 67/7123; BOA. İE. BH. nr. 14/1243). Genellikle işlerin düzenli yürütülmesi için işletmelerde çalışan madenciler, doğrudan maden eminine bağlı kılınmıştır. (Tızlak, 1994, s. 927). Böylece serbestiyet sistemi ortaya çıkmıştır. Bu uygulamada reayanın madende düzenli çalışıp çalışmadığı, ceza ve mükâfatlandırılması gibi her türlü işleri maden emininlerine bırakılarak başkalarının müdahalesi önlenmiştir.

Tanzimat’a kadar gelen sürede madenlerdeki çalışma koşulları iç dinamiklerle belirlenmiş ve kaynağını yerel ve şer’î hükümlerden almışken, Tanzimat’la beraber mali yönü ağır basan ve daha çok kapitalist sistemin etkisiyle belirlenen bir sürece girmiştir.

¹ Ayrıntı için bkz. Hasan Yüksel, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Madenleri 1776-1794 Tarihli Maden Emmini Defteri*, Sivas 1997, s. 9-23; Erol Özvar, *Osmanlı Mâliyesinde Mâlikâne Uygulaması*, Kitabevi, İstanbul 2003 s. 2-3; Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1985, s. 128; Özer Ergenç, *16. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006, s. 157; Hülya Taş, XVII. Yüzyılda Ankara, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006, s. 45-52; Mehtap Çelik, *16. Yüzyılın sonlarında Balkanlarda Bir Maden İşletmesi: Kamengrad Demir Madeni*, Çelik, M., “16. Yüzyılın Sonlarında Balkanlarda Bir Maden İşletmesi: Kamengrad Demir Madeni”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5/2 (2020): 587-610.

(Varlık, 1985, s. 917-922). Tanzimat dönemine kadar kanunlaştırma geleneğinden yavaş yavaş vazgeçilirken Avrupa maden mevzuatı takip edilmiş, kanunname yerine daha çok nizamname hazırlanmıştır. (Akgündüz, 1990, s.161).

Osmanlı'da uygulanan maden nizamı tekdüze olmayıp oldukça karışıktır. Hukuki olarak öşri ve haracı topraklarda çıkan madenler şayet izabe edilebiliyorsa onlardan beşte biri devletin payı olarak ayrılması gerekirdi. Bu açıdan bakıldığında madenlerin, her ne kadar "sahipleri uhdesinde" olsalar da esasen miri madenler olup ocaklık sistemiyle yönetildiklerini söyleyebiliriz. Çünkü "her ne kadar şahısların uhdesinde olsa da bu madenler esasen miriye aittir" vurgusu sıkça dillendirilmiştir. (BOA. MAD. nr. 8926, s. 419).

Zaman içerisinde madenlerin işletilme tarzlarında değişiklikler olmakla birlikte iltizam ve onun uzantısı olan malikane usulü 18. yüzyılda yaygınlık kazanmıştır. Daha çok devletin mali sıkıntıya düştüğü dönemlerde uygulama zemini bulan bu sisteme göre, maden ocakları gibi düzenli gelir getiren işletmelerin, maliye tarafından tespit edilen yıllık gelirinin asgari ve azami değerleri de düşünülerek açık artırma usulüyle peşin olarak alınan belli bir meblağ karşılığı satışı söz konusudur. Devlet bu devir işini yaparken, doğal olarak belirli hükümleri göz önünde bulundurmuş ve verilen taahhütlerin yerine getirilip getirilmediğini sıkıca kontrol etmiştir.

Osmanlı madenciligi ve idaresi hakkındaki bu kısa izahattan sonra asıl konumuz olan Samakovcuk ve Turulya madenlerinin II. Viyana Kuşatması sonrası ortaya çıkan ve Karlofça Antlaşması'na (1699) kadar sürecek olan uzun ve yıpratıcı savaşlar döneminde Osmanlı topçuluğunun lojistik ihtiyacının karşılanması için yeniden yapılandırılması ve yeni düzenlemeler hakkında bilgi vermeye çalışacağız. Bu çerçevede çalışmanın amacı; Osmanlı Arşivinde Kamil Kepeci (BOA. KK. nr. 5180) numarada kayıtlı bulunan ve Samakocuk, Turulya ve Piravişte madenlerinin kayıtlarını ihtiva eden defter esas alınarak 17. yüzyılın sonlarında İstanbul'a çok yakın bir konumda bulunan bölgedeki maden işletmeciliğinin yeniden yapılandırılmasına ışık tutmak ve bu çerçevede 17. yüzyılın sonlarında değişmeye başlayan Osmanlı topçuluğu ve lojistiği ile buna bağlı madencilik faaliyetleri hakkında bazı bilgileri ortaya koymak olacaktır.

Osmanlı Öncesi Samakovcuk/Demirköy ve Turulya/Hamdibey Madenleri

Trakya Bölgesi, tarih boyunca hem madencilğin hem de diğer kültürel ve teknolojik bilginin Anadolu'dan Avrupa'ya aktarılmasında karayolu olarak önemli bir koridor görevi görmüştür. (Kurt, 2020, s. 13). Bölgede metalik bir maden yatağı bulunmamasına rağmen antik dönemlerden beri demir cevherinin ergitilerek metalurjik işlemlerin yapıldığını biliyoruz. (Danışman, 2007, s. 91-110); Yıldırım, 2015, s. 82). Nitekim Demirköy ve yakın çevresindeki eski işletmeler ve binlerce ton cüruf yığıntıları bölgedeki uzun ve etkin bir madencilik faaliyetinin belirgin izlerini taşımaktadır. (Özbal & Yalçın vd, 2008). Eskiçağ'da bölge Karadeniz'in batı kıyısındaki Apollonia şehriden Marmara Denizi'nin kuzey kıyısındaki Perinthos'a (Marmara Eğrelisi) kadar uzanıyordu. Vize ve Demirköy'ünde içinde olduğu yöre, aynı zamanda Byzation'dan (İstanbul) Karadeniz kıyısındaki Apollonia'ya ulaşan yola ve Hadrianpolis'ten (Edirne) gelip Bergule'den (Lüleburgaz) geçen yol ile bağlantı halindeydi. Bu özelliğinden dolayı

Balkanlar ve Anadolu ile kolayca ilişki kurulabiliyordu. Bizye'nin (Vize) arazisi Malko Tırnovo civarındaki madenleri de kapsamaktaydı. (Cambaz, 2007, s. 10).

Demirköy (Samakovcuk) maden kaynaklarının bol olduğu Istranca Dağları'nda, bakır ve demir cevherleşmesi bakımından zengin bir bölgede bulunmaktadır. Buna ilave olarak kömür üretimi için orman örtüsü, su ve insan gücü gibi etkin bir madencilik faaliyetinin sürdürülebilmesi için gerekli tüm alt yapı koşulları da mevcut olduğu şüphesizdir. Madencilik Anadolu'da başladığı ve buradan diğer bölgelere yayıldığı gerçeğini de göz önünde tutarsak, Trakya'nın Anadolu kültürleri ile Güneydoğu Avrupa arasında bir geçiş bölgesi olması nedeniyle, madencilik tarihi açısından da önemi anlaşılmaktadır.

Samakovcuk/Demirköy Bizans Döneminde Karabizye olarak adlandırılırdı. (Külzer, 2008, s. 61). Bölge Osmanlı yönetimi altına girince ilk dönem tahrirlerinde Karavize Köyü olarak zikredilmektedir. (370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri, 2001, s. 246). 17. yüzyılın başlarından itibaren Bulgarca Малък Самоков (Malık Samokov = Küçük Samakov) olarak adlandırılmıştır. Samakovcuk, (Samako ya da Samakov), su gücüyle çalışan büyük mekanik çekiç anlamına gelen, Slavca'da "samo" ve "kov" sözcüklerinden oluşan bir bileşik isimdir ve "kendi döver" anlamına gelir. Bizans dönemine ait veriler sınırlı olmakla birlikte kaynaklarda Karabizye (Καραβιζύης) adıyla geçen yerleşme, özellikle Orta Bizans dönemine ait konsil listelerinde Trakya bölgesindeki önemli başpiskoposluk merkezlerinden biri olarak geçmektedir. (Ermiş, 2016, s. 942).

Karabizye Erken Bizans döneminde kullanılan ve Doğu Trakya'yı kuzey-güney doğrultusunda birbirine bağlayan Raidestos (Tekirdağ)'dan başlayan günümüzdeki isimleriyle Büyük Karıştıran, Ahbetbey ve Vize'den geçerek Demirköy'e oradan da Tuna nehrine uzanan yol üzerinde bulunmaktadır. Karabizye'de (Samakovcuk/Demirköy) yol ikiye ayrılıp biri Staniera'ya (İğneada) devam ederken, bir diğeri bugün Türkiye sınırının dışında kalan Malko Tırnovo üzerinden Tuna deltasına uzanır. Karabizye ve çevresinde varlığı tespit edilen ve Geç Antik Çağ'a tarihlendirilen Bizans kalelerinin varlığı da bir yönüyle buradaki yol ağının güvenliğini sağlamak olduğu kadar bölgedeki demir madenlerinin korunması için inşa edilmiş olmalıdır. (Ermiş, 2016, s. 942). Nitekim Demirköy'de bulunan kaleler ile maden sahalarının koordinatları karşılaştırıldığında ortaya çıkan tabloda kale ve maden üretim alanlarının birbiriyle etkileşimli olduğu görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde Samakovcuk ve Turulya (Hamdibey) köyleri ile ilgili kaynaklarımızda yeterli bilgi olmamasına rağmen Kanunî dönemi kayıtlarında demir madenine sahip yerler arasında Karavize ve Aya-Todor adlı yerleşim yerlerinden bahsedilmektedir. Turulya Köyü de aynı tahrirlerde bulunmasına rağmen demir madeninden bahsedilmez. 937/1530-31 tarihli 370 numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rumili Defterine göre Vize Kazasına bağlı Karavize Köyünde bulunan demir madeni Padişah hasları içerisinde yıllık 3000 akçe gelir ile kaydedilmiştir. (370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri, 2001, s.246).² 1543 tarihli Tapu Defterinde Vize Kazasına bağlı

² Bu tarihte Karavize tamamı gebran (gayrimüslim) 17 haneden müteşekkil 87 kişinin yaşadığı ve toplam 2050 akçe gelire sahip bir köydü. Bkz. Aynı dft. s. 250.

köyler arasında Karavize bulunurken Aya-Todor mezrasındaki demir madeni Hanzade Sultan'ın mülkü olarak kayıtlıdır. (Özdeğer, 2007, s. 184).

II. Bayezid'in şehzadesi Mehmet'in kızı olan Hanzade Fatma Sultan'a ait 939/1532-33 tarihli vakıf kaydına göre Karavize ve Aya-Tudor köylerinde maden çıkarılmaktaydı. 994/1585-86 tarihinde de Aya-Todor Köyü ve civarındaki madenin Hanzade Sultan'a temlik edildiğini fakat yakınındaki madenin hass-ı humayuna ilhak edildiğini anlıyoruz. (Gökbilgin, 2007, s. 381-382). Hanzade Sultan'a ait vakıf kaydında Karavize sınırı dahilinde iki demir madeni bulunduğu anlaşılmaktadır. (Özdeğer, 2007, s. 184).

Turulya³ mezraası, 17. yüzyıl sonlarına doğru başlayan ve özellikle top mühimmatı için gerekli olan demirin bulunup işletilmesi politikalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır denilebilir. (Ágoston, 2015, s. 144). Fakat yine de kesin olarak ifade edebiliriz ki 16. yüzyılda söz konusu bölgede Bizans döneminde olduğu gibi demir madenleri vardı ve faal durumdaydı. (Cambaz, 2007, s. 34). Nitekim 1018/1609 tarihli bir mühimme kaydından anlaşıldığına göre yörede ham demir üretimi devam etmektedir. (BOA. A.DVNSMHH. nr. 78/39).⁴ Bu bölge 16. ve 17. yüzyıllarda esas olarak Tersane-i Âmire'nin ihtiyacı için demir üretmekteydi.

Samakovcuk'ta bugüne kadar yürütülen arkeolojik kazı çalışmaları, çevre araştırmaları ve analiz sonuçlarından, burada hem yüksek fırınlarda dökme demir hem de Renn türü fırınlarda yumuşak demir / luppe üretildiği tespit edilmiştir. Bölgedeki ana işletme olduğu anlaşılan Fatih Dökümhanesinin ne zaman inşa edildiği kesin olarak bilinmemektedir. Osmanlı öncesinde de demircilik açısından önemi bilinen bölgedeki demir üretimi, Osmanlı kaynaklarında XVI. yüzyıldan itibaren takip edilebilmektedir. Yazılı kaynaklardaki bilgiler, bölgenin demir ocaklığı şeklinde, her yıl avarızları karşılığı belli miktarda ham demir hazırlamak ve Tersane-i Amire'ye teslim etmek zorunda olduğu yönündedir (Bostan, 1992, s. 121; Danışman, 2006, s. 93).

Samakovcuk Köyünün 17. yüzyılda Tersane-i Âmire'ye ocaklık olarak bağlı olduğunu biliyoruz. Yüzyılın sonlarına kadar Tersaneye her yıl 350 kantar ahen-i ham (ham demir) göndermekle yükümlü olan köyün yüzyıl sonuna doğru bu yükümlülüğü 200 kantara indirilmişti. (Bostan, 1992, s. 122; BOA. AE.SAMD.II, nr. 19/2100). Bu düşüşün temel sebebi üretim imkanlarının sürdürülemez olmasından kaynaklanıyordu. (Ágoston, 2023, s. 308). Turulya Köyü 16. yüzyıl tahrirlerinde ismi zikredilmekte ve 200 kişiye yakın nüfusu ile kalabalık bir köy olarak görünmesine rağmen, özellikle 17. yüzyılın ortalarında gerçekleşen Kazak akınları sonucunda köy tamamen harap olmuş ve boşalmıştı. (Ünal, 2001, s. 853; BOA. KK. nr. 5180, s. 5). Nitekim 1687 tarihli Midye nahiyesi tahrir kaydında köy "haliye arz-ı reaya" (ıssız, insan yerleşiminin olmadığı yer) olarak tarif edilmektedir. (BOA. KK. nr. 5180, s. 7). Fakat 1695'lerden itibaren Turulya köyüne tekrar dönüşler başlamış ve ilk etapta 25 kişi eski yerlerine yerleşmişti. Muafiyet kaydına göre her kıyyesi 7 akçe hesabı üzere 4378 kıyye helon ki kantar hesabı olarak 100 kantar helon her sene

³ 1899 tarihli Rumca *Eski Yıllardan Günümüze Kadar Vize ve Midye Yöresinin Tarihi* adlı eserde Torluya adıyla geçmektedir. Bkz. Güler Yarcı, Arşiv Belgeleri Işığında Vize (XVIII-XX. y.y.) *Vize II. Tarih ve Kültür Sempozyumu* 2005, s. 272).

⁴ Midye kadısına hitaben yazılan hükümde kazadan 420 kantar ahen-i hamın (ham demir) Sinop'ta yapılmakta olan gemilerin ihtiyacı için gönderilmesi emredilmekteydi.

teslim-i karhane etmek şartıyla mefruzu'l kalem ve maktuu'l kadem serbistiyet" olacaktı. (BOA. KK. nr. 5180, s. 7).

Samakovcuk ve Turulya Madeni

Samakovcuk (Demirköy) ve Turulya(Hamdibey) köyleri defter kaydının tutulduğu tarihlerde Hasha-i İstanbul Kazasının Midye (Kıyıköy) Nahiyesine bağlı bulunuyordu. Her iki köyün arazisi de ziraat yapmaya uygun değildi. Bu özelliğinden dolayı daha ilk dönemlerden itibaren halkın temel meşgalesi demir üretimi üzerinedir. Kayıtlarda sık sık bu durum vurgulanmaktadır. (BOA. KK. nr. 5180, s. 1).⁵ Samakovcuk Köyü Turulya Köyüne göre daha büyük ve daha fazla demir üretim kapasitesine sahipti. Bu sebeple demir üretiminin ve başta İstanbul'daki top döküm işletmeleri olmak üzere imparatorluğun ilgili yerlerine ulaştırılması işlerinin idaresi Samakovcuk üzerinden yapıyordu. Maden emini veya temsilcisi de burada ikamet ederdi. Fatih Dökümhanesi ve daha sonra hemen yakınında bulunan dere yatağına inşa edilen ana dökümhanelerde burada bulunmaktaydı. Turulya bu durumuyla Samakovcuk Köyünün bir destek üretim merkezi olarak işlev görmekteydi. Nitekim köylüler ürettikleri demiri Samakovcuk'taki görevlilere teslim eder ve mali işlerini de onlar üzerinden yürütürlerdi. Bu durum bazen şikâyet konusu da olurdu. Samakovcuk'taki demir tedarik ve dağıtımından sorumlu olan ve çoğunlukla köyün söz sahibi kişilerinden seçilen "çorbacı" tabir edilen kişiler Turulya köylülerinin ücretlerini ödemeyip zimmetlerine geçirmeye tevessül ederlerdi. (BOA. C. AS. nr. 546/22847).

Daha önce ifade edildiği üzere 16 ve 17. yüzyıllarda Samakovcuk madeninden 350 kantar ham demir Tersane ocaklığı olarak gönderiliyordu. (BOA. MAD. nr. 1709; 1054/1644, s. 27; BOA. MAD. nr. 9837, s. 88). 17. yüzyılın sonlarına doğru bu miktar azalmış ve 200 kantara inmiştir. (BOA. KK. nr. 2472, s. 62). İlgili kayıta "maktu-ı avarız-ı karye-i Samakocuk tabi-i kaza-i Haslar kalemi İstanbul" ifadesi altında 22 avarız hanesi olup toplam 88 nefer kayıtlıdır. Bunlar her sene 200 kantar ham demir ile 200 çeki odunu Tersaneye ocaklık olarak teslim ediyorlardı. (BOA. MAD. nr. 9480, s. 138; BOA. MAD. nr. 2987, s. 127). Bu miktarın sık sık zamanında teslim edilemediği de yine aynı kayıtlardan anlaşılmaktadır. (BOA. MAD. nr. 6572, s. 94).

17. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı topçuluğu özellikle kale kuşatması ve fethedilen kaleleri savunmaya yönelik olarak geliştiğinden topların biçim ve özellikleri ile askerin eğitimi buna göre şekillenmişti. 1683'ten itibaren yeni meydan muharebeleri dönemine girilince durum değişmeye başladı. Osmanlılar 1683-1697 arasında 15 tane büyük meydan muharebesi yaşayıp bunların büyük kısmında başarısız olunca sahra topçuluğuna dönük büyük topların ana savunma aracı olmadığı bir döneme girildi. (Ágoston 2015, s. 115-147). Bu çerçevede özellikle karada Avusturya, denizlerde de Venedik ile yapılan uzun savaşlar sırasında ortaya çıkan askeri lojistik ihtiyacı ve bu ihtiyacın mevcut kaynaklardan yeterince sağlanamaması üzerine cepheye yakın olan fakat yeterli verimlilikte çalışmayan madenler işletmeye alınarak buralarda humbara, yuvarlak ve helon üreten tesisler kurulmuştur. (BOA. KK. nr. 2763, s. 320; Doğan 2023,

⁵ "Samakovcuk ve Turulya köyleri reayalarının helon imaline mazbut ve arazileri dahi helon ile mahlut olduğundan reaya-yı saire misüllü ziraat ve hırsat ile me'lûf olunmayıp aleddevam ocaklık helonu imaline mübaderet ve kıyam eylediklerinden cizye-i şeriyelerinin edası ve maişetleri ahen imaline mütecessir olmağla".

s.26). Piravişte ile Samakovcuk madenlerinde aynı yıllara rastlayan çalışmalar cepheye yakın bölgelerdeki kaynakların geniş bir program çerçevesinde yürütüldüğünü işaret etmektedir. Yalnız burada Samakovcuk madeni Pravişte madeninden işlev olarak farklılaşmakta ve Piravişte humbara ve yuvarlak üretimine yoğunlaşırken Samakovcuk bu mühimmatın hammaddesi olan helon (pik demir) üretimine yönelmiştir. (BOA. KK. nr. 2763, s. 320; BOA. MAD. nr. 9880, s. 258). Özellikle 19. Yüzyılın son çeyreğine kadar Tophane-i Âmire'nin helon ihtiyacı büyük ölçüde buradan karşılanmıştır.

Bölgedeki kaynakların yanı sıra İstanbul'a ulaştırma kolaylığı da burada devlet işletmesinin kurulmasında etkili olmuştur. Diğer yandan demir cevher yataklarının bölgedeki yoğunluğu, demirin ergitilmesi için gerekli olan ısıyı oluşturabilecek meşe odunu kömürüne kaynaklık eden ormanların bu bölgede bulunması ve nihayet hidrolik enerji için gerekli olan suyun bolca bulunması da diğer önemli faktörlerdir. Bölgenin demircilik yönünden önemi, yalnızca Osmanlılar tarafından değil Bulgar ve Rus kaynakları tarafından da sıkça vurgulanmıştır. Nitekim 17.yüzyıl Bulgar kaynakları bu bölgede imalathane sayısını 20 olarak vermektedir. (Danışman, 2006, s. 93). 19. yüzyıl kaynaklarında da bölgedeki demirin, dağınık magnetitin yıkanmasıyla elde edildiği, demir işletmelerinde çalışanların vergiden muaf tutulduğu, ana işletmede bu dönemde çeşitli askeri eşya, gemi demiri, güller, kurşunlar vs. üretildiği ifade edilmektedir. (Cambaz, 2007, s. 36 ve 39; Metin, 2016, s. 175).

Samakovcuk ve Turulya köylerindeki demir madeninin işletilmesi ile ilgili Osmanlı arşiv kaynakları 17.yüzyılın sonlarından itibaren daha önceki senelere nazaran nispeten boldur. Daha önce sözünü ettiğimiz 1696 tarihli maden defteri bu kayıtların ilkidir denebilir. Bu tarihten öncesi ile ilgili bilgilerimiz Samakovcuk'un Tersane-i Âmire ocaklığı olduğu ve yıllık 350 kantar ham demir ile 200 çeki hatab (odun) göndermekle yükümlü tutulmasından ibarettir. Bu miktar da yüzyılın son birkaç yılı içerisinde 200 kantara inmiş gözükmektedir. Daha önce sözü edilen 16. yüzyıl tahrir kayıtlarında Karavize (Samakovcuk/Demirköy) köyündeki madenin padişah hassı içerisinde olduğu düşünülürse buranın klasik Osmanlı maden hukukuna tabi olarak idare edildiği kolayca tahmin edilebilir.

Netice itibarıyla 1696 tarihine kadar Samakovcuk ve Turulya demir madeni Tersane-i Âmire'ye ham demir üretmek amacıyla ocaklık olarak bağlanmıştır.⁶ Yukarıda bahsedilen nedenlerden dolayı ve özellikle süregiden savaşların askeri mühimmat ihtiyacını karşılamak için bu tarihte söz konusu madenlerde yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. II. Viyana kuşatması ile başlayan ve 1699 senesine kadar devam edecek olan uzun savaş yıllarında, özellikle cepheye yakın olan Balkan Yarımadası'nın çeşitli yerlerinde bulunan madenler önem kazanmıştı. Bu dönemde *seferlerin uzun sürmesi* daha fazla top mühimmatına ve hammaddesine talep yaratmış ve Sidrekapsi, Samakov

⁶ İdarî teşkilâtın dışında devletin bir kısım giderlerinin karşılanması için bazı gelir kaynaklarının tahsisine de ocaklık denilmektedir. Bu çeşit ocaklıklar Matbah-ı Âmire, İstabl-ı Âmire, Tersâne-i Âmire ve bazı askerî görevlilerin maaşlarına karşılık kendilerine tahsis edilen gelir üniteleri özelliği taşır. Donanma için gemi yapımında ihtiyaç duyulan kereste, zift, tente, urgan, demir halat, kenevir halat, yelken bezi, üstüğü, kirpas, kürek, lenger vb. malzemeler için bunların üretildiği bazı ocaklık bölgeler ortaya çıkmıştır. Burada çalışanlar bütün vergilerden veya avârız türü vergilerden muaf olurlar, buna karşılık donanma için gerekli malzemeyi hazırlar ve Tersane eminine teslim ederlerdi. Bkz. Orhan Kılıç, "Ocaklık", TDİA, C.33, s. 317-318.

ve Samakovcuk gibi eski madenlerin kapasiteleri artırılmış ve yeniden teşkilatlandırılmıştır. Bunun yanısıra Pravişte gibi cepheye yakın fakat daha önce atıl durumda olan madenler işletmeye alınarak özellikle top mermisi üretiminde önemli rol oynamıştır. Yeni düzenlemeye göre söz konusu madenlerin ocaklığı Tersane-i Âmire'den alınarak Tophane-i Amire'ye bağlanmıştır.(BOA. KK. nr. 5180, s. 5).

Belgelerde *Samakovcuk Maden Emini* (BOA. İE. BH. nr. 11/1031), *Samakovcuk Helon Emini* (BOA. AE. SMHD.I, nr. 5/2073), *Samakovcuk Helon Karhanesi Emini* (BOA. İE. BH. nr. 9/808) şeklindeki ifadelerinden söz konusu madenin emanet yöntemi ile yönetildiğini anlıyoruz. Tophane-i Âmire'ye ocaklık olarak bağlandıktan sonra Samakovcuk ve Turulya madenlerinin ilk emini olarak bölgeye yakın bir köy olan Sergen'den Mustafa Ağa tayin edilmiştir.⁷ İyi bilindiği üzere çeşitli sosyal, idarî ve ekonomik sebeplerle 1696 yılından itibaren iltizam sisteminde malikâne adıyla yeni bir uygulama başlatılmıştı. (Genç, 2000; Genç, 2003, s. 516-518). Bu çerçevede Samakocuk Madeni de top mermisinin hammaddesi olan *helonu*⁸ üreten bir işletme olarak yeniden düzenlenmiştir. Sergenli Mustafa Ağa iltizam şartnamesine uygun olarak önce madenci reyanın sayımını yapmış ve hangi vergiler karşılığında ne kadar helonun üretileceğini belirten bir raporu merkeze sunmuştur. (BOA, KK. nr. 5180 s. 7). Söz konusu tahrir kaydına göre Samakovcuk ve Turulya köylerindeki madencilerin tümü gayrimüslimdir. (BOA. KK. nr. 5180); BOA. C.AS, nr. 1125/49932). Ayrıca söz konusu madene ustalar gönderilerek gerekli eğitimler verilmiş ve yeni ustaların yetiştirilmesi sağlanmıştır. (BOA. KK. nr. 5180, s. 6).

Yukarıda da ifade edildiği üzere kayıtlardaki "*maden-i helon karye-i Samakovcuk*" ifadesi bu madenin ham demir üretimi ile birlikte asıl faaliyetinin işlenmiş pik demir olan helon üretimi için düşünüldüğü ve başkentteki yuvarlak, dane ve palankete dökülen işletmelere hammadde sağlamak amaçlı olduğu anlaşılmaktadır. Fakat bazı ifadeler helon tabirinin demir cevherini işaret ettiğini de göstermektedir.⁹

Yaptığımız araştırmalar sonucunda Samakovcuk demir madeni ve işletmesinde en azından 19. yüzyılın ilk çeyreğindeki düzenlemelere kadar humbara, dane ya da yuvarlak imal edilmediği anlaşılmaktadır. 1696 yılına ait kayıta her ne kadar Pravişte de olduğu gibi burada da bu tür mühimmatların imal edilmesi düşünülmüşse de buranın İstanbul'daki imalathanelere yakın olması hasebiyle bundan vaz geçilmiş ve pik demir (helon) ihtiyacını karşılamaya yoğunlaşmıştır. Nitekim 28 Ra 1127/3 Nisan 1715 tarihli belgeye göre Samakovcuk'ta yalnız helon imal edilmekte olup yuvarlak, humbara ya da dane üretimi yapacak bir işletme bulunmuyordu. (BOA. İE. AS. nr. 57/5170). Burada yuvarlak imal edildiğine dair bilgi kanımızca "yuvarlak imali için gerekli olan helon

⁷ "Sergen nam-ı karye kurbunda vaki mukaddeman Tersane Ocaklığı olan Samakocuk nam-ı maden haliya Tophane-i Âmire için helon işlemek üzere ocaklık tayin buyurulmakla Emin Mustafa madeni marifet-i şer ile tahrir ettürüp..."BOA, İE. BH, no: 9/808 (1.11.1107/ 2 Haziran 1696).BOA. KK. nr. 5180, s.1. Burada helon üretimi yapıldığına dair kayıt için bkz. BOA. AE. SMST. II.67/7123 (4.11.1107/5 Haziran 1696).

⁸ Bu kavram ile ilgili açık bir tanımlama yoktur. Hadi Özbal bu kelimeyi "pik demir" olarak ifade ederken Mehmed Paşa "Ahen Ve Zirhli Ve Mürekkebi Ve Torpido Ve Sefain İnşası Ameliyat Ve Nazariyatı", adlı eserinin 87. sayfasında "yüksek fırın tabir olunan fırına ahşap kömür ile tabaka ba tabaka istif edilerek izabe edilir ki bundan hâsıl olan demire helon tesmiye olunur." ifadesine yer vermektedir.

⁹ "...reaya-yı mezbûre helon i' maline merbut ve arazileri dahi helon ile mahlût olduğundan reaya-yı saire misüllü ziraat ve hırsaset ile iştigalleri olmayup aleddevam helon i' maline mübaderet ve kıyam eylediklerinden cizye-i şer'iyyeleri edası ve taayyüşleri beherhal ahen imaline münhasır..."BOA, C.M. nr. 520/21233 (20 S 1169/25 Kasım 1755).

madeni" ifadesinin Samakovcuk Yuvarlak Karhanesi şeklinde anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. (Bkz. BOA. AE. SMST.II. nr. 67/7123).

Demirköy Fatih Dökümhanesi arkeolojik araştırma projesi çerçevesinde önemli çalışmalarda bulunan Nurcan Yazıcı, BOA.İE.DH.18/1667 4 Za 1107/5 Haziran 1696 tarihli belgeye dayanarak "Samakovcuk'ta imal olunan havan toplarının İstanbul'a gönderilmesi" şeklinde yanlış bir okuma yapmıştır. Bu okuma muhtemelen katalog kaydındaki aynı ifadeden kaynaklanmaktadır. Havan olarak okunan kelime aslında helon olup top silahını değil humbaralarda kullanılan ve bir tür havan olan silahın yuvarlak veya dane olarak adlandırılan mühimmatının hammaddesi pik demiri ifade eder ki belgede Samakovcuk madencilerinin ürettiği helonu İstanbul'dan gönderilen mübaşire teslim etmeleri ve İğneada İskeleyi üzerinden İstanbul'a ulaştırılması istenmektedir. (Metin, 2016, s.176; Danışman, Gerritsen vd. 2007, s. 101-102). Netice olarak humbara, yuvarlak, dane veya top döküldüğüne dair yaygın kanaatin aksine burada bu mamullerin hammaddesi olan pik demir (helon) üretimi yapılmaktadır. Üretilen helonlar İğneada İskeleyi üzerinden Tophane ve Tersanedeki fabrikalara gönderilmektedir. 19.yüzyılın ilk çeyreğinde yapılan yeni düzenlemeye kadar bu durum korunmuştur.

1696 tarihli ve Sergenli Mustafa Ağa'nın yaptığı tahririne göre Samakovcuk Köyünde 143, Turulya Köyünde ise 25 madenci reaya (helonkeş) kayıtlıdır. Yine kayıtlara göre Samakovcuk köyünde 22 Turulya köyünde ise 8 avarız hanesi mevcut bulunuyordu. Ocaklık uygulamasına göre Samakovcuk ve Turulya madencileri üzerlerine tarh edilen avarız türü vergilerden muaf tutularak karşılığında Tophane-i Âmire'ye helon üretmekle zorunlu tutulmuşlardır. Buna göre Samakovcuk köyü halkının Tersane-i Âmire ocaklığı olan yıllık 200 kantar ham demir karşılığında Tophane'ye 250 kantar helon ve 540 kuruş avarız türü vergi karşılığı olarak da 200 kantar helon olmak üzere her yıl toplam 450 kantar helonu teslim etmek üzere tüm tekâlif-i örfiyye ve şakkadan muaf tutulmuşlardır. (BOA. KK. nr. 5180, s. 5; BOA, C.AS. nr. 281/11688). Buna ek olarak Hazine-i Âmire'ye irsaliye adı altında her yıl 325 kuruş gönderilmesi gerekiyordu. Ocaklık helona ek olarak belirlenen miri fiyat ile senede yüz bin kıyye helon bedeli İstanbul Cizyesi kaleminden ödenmek kaydıyla gönderilmesi emredilmişti. (BOA. İE. AS. nr. 44/4028).

Tablo 1: Samakovcuk Karyesinin Avarız Vergileri ve Helon Karşılığı

Vergi	Kuruş	Helon (kantar)
Bedel-i sabıka	222	450
Bedel-i Teksenarcı	25	
Bedel-i ağnam-ı celebkeşan	10	
Bedel-i Sürsat	283	
Toplam	540	

Tablo 2: Turulya Karyesinin Avarız vergileri ve Helon Karşılığı

Vergi	Akçe	Helon (kantar)
Bedel-i şakka	8250	100
Bedel-i Teksenarcı	1000	
Bedel-i ağnam-ı celebkeşan	2200	
Bedel-i Sürsat	10.000	
Bedel-i rüsum-ı ağnam maa kışlakiye ve resm-i adet.	555	
Bedel-i Hatab	4000	
Bedel-i araba-i sefer-i hümayun	1100	
Bedel-i avarız	3540	
Toplam	30.645	

Burada ocaklık helonu ile mübayaa helonu ifadelerini, köylünün üzerindeki etkisinin anlaşılması bakımından açıklamakta fayda var. Aslında her iki köyün de yukarıda sözü edilen vergiler karşılığı olarak her yıl ilgili yerlere önceden tespit edilmiş miktarda helonu vermeleri kanun gereği idi. Bu “ocaklık helonu” olarak tabir edilirdi. Bu miktar ister savaş dönemi ister barış dönemi olsun her yıl teslim edilmek zorundaydı. Daha önce de ifade edildiği üzere *avarız ve ahen-i ham ve hatab ve bedel-i şakka ve teksearcı ve celebkeşan ve sürsat bedeli* olarak her yıl Samakovcuk’tan 20.234,5 kıyye, Turulya’dan 5.080 kıyye olmak üzere toplam 25.314,5 kıyye helon gönderilmesi gerekiyordu. (BOA. KK. nr. 5180, s. 9.) Ayrıca 38.400 kıyye helon da cizye vergisi karşılığı olarak ayrılmıştı. Tüm bunlar için imal edilen helon ocaklık helonu idi. Bu hesaba göre her iki köy yıllık 63.714,5 kıyye helonu ocaklık olarak teslim etmek ile mükellefti. Mübayaa helonu ifadesi ise ocaklık helonu dışında talep edilen miktar için kullanılırdı. Bu miktar genellikle savaş vs gibi olağanüstü durumlarda talep edilir ve mîrî fiyat üzerinden teslim edilirdi. Çoğunlukla bu miktar ocaklık helonunun birkaç katı olur ve madenci reayayı oldukça zorlardı.

1696 yılı düzenlemesine göre sorumluluklarını yerine getirip teslimatını yapan madenci reaya kendi hesabına üretim yapma hakkına sahipti. Söz konusu üretim devletin belirlediği fiyattan satılabilirdi. Buna göre köy halkının başlarında ustaları bulunmak şartıyla üretecekleri helonun her kıyyesi 7 sağ akçe ve İğneada İskelesine nakli için de her 100 kıyyesine 20 akçe fiyat belirlenmişti. Köylüler gizlice helon üretip satarlarsa kürek cezasına çarptırılacaktı. Maden emini olarak tayin edilen kişiler köylüden kanunlarla belirlenen hak ve yetkiler dışında hiçbir şey talep etmeyeceklerdi. Maden emini cizyeleri toplayacak ve bunları imal edilen helon bedelinden mahsup edecekti. Bunun dışında haraç, öşür vs. gibi vergiler maden emininin gelirini oluşturacaktı. Maden eminleri madenci reaya üzerinde tek sorumlu kişi olup dışarıdan Tersane Emini, Voyvoda vs. gibi ehl-i örf taifesi emine müdahale edemeyecekti. Buna karşılık olarak da madenci reaya da sorumluluklarının icabı helonu imal etmeden kendi namına helon üretip satamazdı. Aksi davranışta bulunan olursa maden emini tarafından tersaneye gönderilerek kürek cezasına çarptırılacaktı. (BOA.C.ML.nr. 520/21233) .

Yeni düzenlemeye göre üretilen helonun İğneada İskelesine taşınmasına kadar olan süreçte sorumluluk tamamen maden eminine aitti. Bu süreçte helonun üreticiden teslim alınması ve araba tedariki ile nakliyesi emin tarafından organize edilecekti. İskelede ise söz konusu helonu teslim almak için gelen memura (ki genellikle Tophane-i Âmire'den gönderilirdi) senet karşılığı teslim edilecekti. Zaman zaman bu iş için görevlendirilen memurların maden emininin aradan çıkartıp doğrudan helonkeş reaya ile muhatap olmaya çalıştığı da olurdu. "Helonu siz kendiniz iskeleye nakil ve Tophaneye teslim eyleyin" diye telkinlerde bulunulur ve bu tür hareketlerin önlenmesi için sık sık emirler gönderilirdi. (BOA. KK. nr. 5180, s. 3).¹⁰

II. Mahmut döneminde (1808-1839) dane, humbara, yuvarlak, palankete vs. gibi mühimmatın üretimine yönelik olarak Samakovcuk Dökümhane-i Hümâyunu yeniden inşa edilip yapılandırılana kadar söz konusu madenden ahen-i ham (ham demir) ve helon (pik demir) üretimi yapıldığı kaynaklardan anlaşılmaktadır. Bu tarihe gelinceye kadar Samakovcuk Dökümhanesinde humbara, yuvarlak ve dane üretimi için bildiğimiz kadarıyla iki kez teşebbüste bulunulmuştur. Bunlardan ilki 1696 tarihinde yapılan düzenlemeler kapsamındadır. (BOA. İE. MDN. nr. 2/152). Aslında bu tarihte ana hedef yukarıda zikrettiğimiz harp mühimmatının daha fazla üretilmesidir. Fakat süregiden savaş, yapılacak masrafların karşılanması zorluğu ve durumun aciliyeti bu düşüncenin gerçekleşmesine engel olmuştur. (BOA. İE. MDN. nr. 2/152).¹¹ İkinci teşebbüs ise Sergenli Mustafa Ağa ile Tersane-i Âmire dökücübaşı Mahmud arasındaki rekabetten kaynaklanmakta olup 1715 tarihlidir. Kayıtlara göre Sergenli Mustafa Ağa Samakovcuk ve Turulya köyleri helon mukataasını malikâne olarak 1 M 1126/17 Ocak 1714 tarihinde 2.000 kuruş muaccele karşılığında uhdesine almıştı. (BOA. KK. nr. 5180, s. 9). Aradan geçen iki yıl sonunda mukataanın verimli ve karlı olduğu anlaşılmış olmalı ki Mahmut Ağa malikâneye talip olmuştu. Nitekim bu tarihte dökücübaşı olan Mahmud, Samakovcuk Maden Emanetini malikâne olarak uhdesinde bulunduran Sergenli Mustafa Ağa'nın görevini yeterince yerine getiremediğini, üretilen helonun pahalı ve istenen düzeyde üretilmediğini ayrıca devletin menfaatinden ziyade kendi karını düşündüğünü iddia ederek söz konusu madenin iltizamının Mustafa Ağa'dan alınarak kendisine verilmesini rica etmişti. Eğer bu gerçekleşirse kendisinin helonu daha ucuza mal edeceğini, üretilen helonu eksiksiz ve zamanında teslim edeceğini hatta maden bölgesinde humbara ve yuvarlak imal etmek için bir karhane kuracağını da sözlerine eklemişti. (BOA. İE. AS. nr. 57/5170). Daha sonraki kayıtlardan anlaşıldığına göre dökücübaşı Mahmut, Samakovcuk helon emanetini 28 Za 1127/25 Kasım 1715 tarihinde üzerine almayı başarmış fakat hastalığından dolayı sorumluluğunu yerine getiremediğinden mukataa kayınpederi El Hac Mustafa Ağa'ya verilmişti. (BOA, KK. nr. 5180, s. 9).

¹⁰ "hasıl olan helonu maden-i mezbur emini reayadan ahz eyledikten sonra vezn olunup emin yedinden senet alsın ve nakli için iktiza eden mekkari davarlarını emin tedarik ve kiralalarını verip İğneada İskelesine nakil ettirüp reayaya siz kendiniz götürün deyu tacizde bulunmayasun".

¹¹ "Samakocuk nam-ı mahalde yuvarlak işlettirmek üzere karhane yaptırılmak ve levazımatı görülerek işlettirmek üzere olup lakin karhane itmam olunca eskiden olan ocaklarda maden-i mezburda 500 kantar maden kal ve Âsıtane'de Kağıthane'de döktürülen yuvarlak ocaklarının yuvarlak döktürülmek için ber vech-i musareat bu tarafa irsal olunmak lazım olunmağın.."

Defterdeki kayıtlardan açıkça anlaşıldığı üzere söz konusu madendeki en önemli meselelerden birisi de madenci reayadan talep edilen haksız vergi sorunudur. Zira yukarıda ifade edildiği üzere madenci reaya yerine getirmek zorunda oldukları hizmetler karşılığında birtakım vergilerden muaf ve müsellemler tutulmuş ve reayanın serbestiyet durumunu gösteren belgeler düzenlenmişti. Fakat kayıtlara göre bu hususların ihtilafına birtakım kişiler reayadan affedilen vergilerini talep etmekte ısrarcı oluyor ve bu da halkın şikâyetine neden olduğundan söz konusu belgeler tekrar tekrar yenileniyordu. Nitekim 4 Z 1166/2 Ekim 1753 tarihli kayda göre söz konusu berat yenilenirken mukataanın irsaliyesine 75 kuruş zam dahi yapılmıştı. (BOA. KK. nr. 5180, s. 2).

Bunlara ek olarak defterin son kısımlarında yine önemli bir demir maden üretim bölgesi olan Piravişte'ye ait birtakım kayıtlar olması hasebiyle çok kısa da olsa buradan da bahsetmek yerinde olacaktır. Buna göre Samakovcuk ve Turulya da yapılan değişikliklere paralel olarak aynı dönemde burada da çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Fakat burada daha önce ifade ettiğimiz üzere helon üretiminden ziyade humbara ve yuvarlak imal edilmektedir. Bu amaca yönelik olarak kurulan Piravişte Humbara ve Yuvarlak Karhanesi, üreteceği mühimmat için gerekli masrafların karşılanmasına matuf olarak, Piravişte, Zihne, Dırama ve Kavala kazalarına bağlı bazı köylerin avarız vergileri ocaklık olarak buraya bağlanmıştır. Nitekim 5 N 1109/17 Mart 1698 tarihinde Piravişte kazasına bağlı yedi köy demir madeninde çalışmak ve kömür yakıp mum çekmek, 27 Z 1109/6 Temmuz 1698 tarihinde Piravişte kazasına bağlı üç köy söz konusu işletmeyi korumak, Dırama'ya bağlı bir köy kömür tedarik etmek, Kavala'ya bağlı üç köy madene madenci göndermekle yükümlü tutulmuşlardı. Daha sonra 1110/1698-99 ve 1111/1699-1700 yıllarında Piravişte'ye bağlı üç köy ile Zihne'ye bağlı iki köy madenden cevher çıkarmak, kömür yakmak vesair diğer hizmetleri karşılığında toplam 153.835 akçe avarız, nüzul, sürsat vesair vergilerden muaf tutuldular. (BOA. KK. nr. 5180, s. 10.)¹² Bu düzenlemeler ile karhanenin emini olan Ali Çorbacı söz konusu madenden senede 2000 kantar cevher çıkarabileceğini ifade etmişti.

Sonuç

Samakovcuk ve Turulya demir madenleri 17. yüzyıl sonuna kadar Tersane-i Âmire'nin ham demir ihtiyacını karşılayan bir merkez durumundadır. Tersane-i Âmire'ye her yıl 300 kantar ham demir gönderilmektedir. 17. yüzyılın sonlarına doğru ham demir üretiminde azalma olmuş ve yıllık 200 kantara inmiş olmakla birlikte bu miktar bile zamanında teslim edilememiştir. II. Viyana kuşatması sonrası uzun süren savaşlar ve yenilgiler sonrası Osmanlı Devleti cephe hattına yakın bölgelerde bir dizi yeniliğe gitmiştir. Bu çerçevede Istranca Dağları'nda ve İstanbul'a yakın bir konumda olan Samakovcuk ve Turulya demir madenleri yuvarlak ve dane olarak ifade edilen top mühimmatının hammaddesi olan işlenmiş pik demirin (helon) ana üretim merkezi olarak yeniden örgütlenmiştir. Daha önce Tersane-i Âmire'ye bağlı olan madenler Tophane- Âmire'ye ocaklık olarak bağlanmıştır. Her iki köyün halkı avarız ve cizye türü vergilerinin karşılığı olarak Tophane-i Âmire'ye ocaklık olarak 63.714,5 kıyye helon teslim etmekle yükümlü tutulmuşlardır.

¹² İlgili kayıta yapılacak hizmetler şöyle ifade edilmektedir: "Samakovların kömürlerin yakmasına ve cevherlerin ihrac ve nakline ve sair hizmet-i lazimesine..."

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları (Başkanlık Osmanlı Arřivi)

- BOA, KK. no: 5180.
BOA, MAD.no: 8926.
BOA, C.ML. no: 520/21233.
BOA, A.DVNSMHM. no: 78/39.
BOA, AE.SAMD.II. no: 19/2100.
BOA, İE. BH, no:11/1031.
BOA, AE. SMHD.I. no:5/2073.
BOA. AE. SMST. II.67/7123.
BOA, İE. BH. no:9/808.
BOA, İE.MDN. no:2/152.
BOA. C. AS. no: 546/22847.
BOA. İE. AS. no: 57/5170.
BOA. İE. AS.nr. 44/4028.

Basılı Kaynaklar

- 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri*, Başbakanlık Devlet Arřivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arřivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- Ágoston, Gabor, "Disjointed Historiography and İslamic Military Technology: The European Military Revelation Debate and The Ottomans", *Research Centre for Islamic History, Art and Culture CIRCICA) Essavs in Honour of Ekmeleddin İhsanoğlu*, İstanbul 2006, ss. 567-582.
- Ágoston, Gabor, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, İř Bankası Yayınları, 2015.
- Ágoston, Gabor, *Barut, Yop ve Tüfek*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2023.
- Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, C. I, İstanbul 1990.
- Altunbay, Mustafa, "Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik", *Türkler Külliyyatı* Cilt 10, Kemal Çiçek-Hasan Celal Güzel-Güler Eren, Editör, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss.791-801.
- Altunbay, Mustafa, *Osmanlı Döneminde Bir Maden İşletmesinin Tarihi: Sidrekapsi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010.
- Bostan, İdris, Osmanlı Bahriye Teşkilatı: *XVII. Yüzyılda Tersane-i Âmire*, TTK Yayınları, Ankara 1992.
- Cambaz, Erdođan, *Demirköy Samakocuk'ta Osmanlı Dönemi Demir Dökümhanesi Mescidi Restorasyon Projesi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.

- Çağatay, Neş'et: "Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Tarzları Hakkında Tetkik Tecrübesi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Enstitüsü Kısmı (Orta zaman Tarihi), Ankara 1942.
- Çelik, M., "16. Yüzyılın Sonlarında Balkanlarda Bir Maden İşletmesi: Kamengrad Demir Madeni", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5/2 (2020), ss. 587-610.
- Danışman, Günhan, "15-17. Yüzyıllarda Balkanlarda Osmanlı Madencilik Ve Metal İşletmeciliğinin Güneydoğu Avrupa'daki Ateşli Silahlar Teknolojisi Üzerindeki Etkileri", *Yıldız Dağları ve Yakın Çevresi Tarih Araştırmaları*, İstanbul 2006, ss. 92-103.
- Danışman, H. H., Fokke Gerritsen, Mustafa Kaçar, Hadi Özbal, Rana Özbal, Gülsün Tanyeli, Ünsal Yalçın, Zülküf Yılmaz, "Demirköy-Samakocuk Iron Foundry: An Industrial Arkheology Project At An Ottoman Metal Work-Shop Complex in Thrace (Demirköy-Samakocuk Demiş Dökümhanesi: Trakya'da Osmanlı Demir İşlik Bölgesindeki Endüstriyel Arkeoloji Projesi)", *TÜBA-AR X 2007*, ss. 91-110.
- Dervişoğlu, Rıza, Kırklareli, *Demirköy Ottoman Ironworks: A Technological Investigation*, Boğaziçi Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.
- Doğan, Faruk, Osmanlı Tuz Üretimi, Ticareti ve Mali Önemine Dair Bir İnceleme: İnöz (Enez) ve Kavak Memlaha Mukataası, *KLU Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Istranca Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.1, 2023, ss. 1-18.
- Ergenç, Özer, *16. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006.
- Ermiş, Ümmühan Melda, Demirköy'deki Geç Antik Çağ Kaleleri: İşlevleri Üzerine Bir Değerlendirme, *XX. Uluslararası Ortaçağ Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu* (Sakarya Üniversitesi, 2-5 Kasım 2016, Sakarya), ss. 941-953.
- Genç, Mehmet, "Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000.
- Genç, Mehmet, "Malikâne", *DİA*, C.27, ss. 516-518.
- Gökbilgin, M. Tayyib, *Edirne ve Paşa Livası (Vakıflar-Mülkler-Mukataalar)*, İşaret Yayınları, İstanbul 2007.
- İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğunun Sosyal ve Ekonomik Tarihi 1300-1600*, Çev. Halil Bertkay, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004.
- Kılıç, Orhan, "Ocaklık", *TDİA*, C.33, ss. 317-318.
- Kurt, Yiğit, *Istranca Masifindeki Dereköy Antik Bakır Madeni ve Demirköy Antik Demir Madeninin Jeolojik ve Arkeometalurjik İncelenmesi*, İ.Ü. Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2020.
- Külzer, Andreas, *Tabula Imperii Byzantini 12 OSTTHRAKIEN (Europe)*, Österreichische Akademie Der Wissenschaften (OAW), Wien 2008.
- Metin, Nurcan Yazıcı, "Trakya'da Bir Osmanlı Sanayi Tesisi: Kırklareli Demirköy'deki Fatih Dökümhanesi Kazıları", *Arkeoloji ve Sanat*, S. 152, Mayıs- Ağustos 2016, ss. 173-188.
- Murphey, Rhoads, "Osmanlıların Batı Teknolojisini Benimsemedeki Tutumları: Efrenci Teknisyenlerin Sivil ve Askerî Uygulamalardaki Rolü", *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1992, ss. 7-20.

- Özbal, Hadi, Yalçın Ünsal, Rıza Dervişoğlu, "Geç Osmanlı Döneminde Demir Üretim Teknolojileri: Demirköy 2006 Sezonu Buluntularının Analiz Sonuçları, 23. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı Bildirileri*, Ankara 2008.
- Özdeğer, Mehtap, Vize Kazası Vakıfları (VVI. Yüzyıl Arşiv Kaynaklarına Göre), *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Yıl 2007, Cilt XXII, S.1, ss. 165-187.
- Özvar, Erol, *Osmanlı Mâliyesinde Mâlikâne Uygulaması*, Kitabevi, İstanbul 2003.
- Sahillioğlu, Halil, "Emin", *DİA*, Cilt XI., İstanbul, 1995, ss. 111-112.
- Yarcı, Güler, Arşiv Belgeleri Işığında Vize (XVIII –XX. yy.), *Vize II. Tarih ve Kültür Sempozyumu*, 2005, ss. 159-248.
- Tabakoğlu, Ahmet, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1985.
- Tızlak, Fahrettin, "Maadin-i Hümayun Emanetinin Osmanlı Ėdari Düzenindeki Yeri (1775-1867)", *XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, TTK Yayınları, Ankara 1994.
- Taş, Hülya, *XVII. Yüzyılda Ankara*, TTK Yayınları, Ankara 2006.
- Ünal, Mehmet Ali, "17. Yüzyılda Karadeniz'de Kazak Saldırıları ve Karadeniz Ticareti", *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik*, Canik Belediyesi Yayınları, Samsun 2001, ss. 853-861.
- Varlık, M. Bülent, "Osmanlı Devleti'nde Madenlerde Çalışma Koşulları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul, 1985, ss. 917-922.
- Yalçın, Ünsal, Hadi Özbal, Kırklareli, Demirköy Osmanlı Demir İşletmeleri İle İlgili Arkeometalurjik Çalışmalar, Yıldız Dağları ve Yakın Çevresi Tarih Araştırmaları, *Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, İstanbul 2006, ss. 74-81.
- Yıldırım, Mehmet, *Osmanlı Demir Çelik Sanayii'nde Atölyeden Fabrikaya Geçiş (1830-1870)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2015.
- Yüksel, Hasan, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Madenleri 1776-1794 Tarihli Maden Emni Defteri*, Sivas 1997.